

ДУХ НАЦІЇ В МОНУМЕНТАЛЬНІЙ СКУЛЬПТУРІ МИКОЛИ ОБЕЗЮКА

У цей непростий, доленосний час виживання українців у суворих реаліях сьогодення постала в соціумі дилема: будівництво і творення добра чи поруйнування людської душі через зло. Адже війна на сході вносить свої корективи в кожну українську душу і суспільну свідомість. Зважаючи на такі грізні фактори виживання, нарешті з муками постає українська політична нація, об'єднана ще з Майдану національною ідеєю – боронити свою національну ідентичність.

Те, що нині так гостро постало в українському соціумі в розумінні піднесення національного Духу особистості та не декларативного, а справжнього патріотизму наших свідомих громадян, сповідував усе своє свідоме життя кивський скульптор з талантом від Бога, заслужений художник України Микола Наумович Обезюк (народився 3 травня 1938 року в селі Белиженці Ізяславського району на Хмельниччині), мова про якого йтиме нижче. Автор, послідовно долаючи спротив мистецького матеріалу й піднімаючись на фахові вершини в монументальній скульптурі, долучився до благородної справи увічнення в камені і бронзі видатних постатей української культури. Такі здобутки у творчості скульптора окреслили великий пласт історичного буття України

безпосередньо через художні образи державних, культурних, церковних діячів та творців на мистецькій ниві.

Фахове сходження до мистецьких вершин Микола Обезюк розпочав у Львівському училищі прикладного і декоративного мистецтва ім. І. Груша на відділі скульптури та продовжив торувати цей шлях на факультеті з цього ж фаху в Львівському інституті прикладного і декоративного мистецтва, який закінчив 1964 року. Цікаве й те, що, будучи студентом, заявив про себе і як талановитий спортсмен, ставши майстром спорту з фехтування, призером в особистому і чемпіоном у командному заліку колишнього Союзу. На II Спартакіаді народів СРСР львівський студент-другокурсник переміг багаторазового чемпіона світу, що стало справжньою сенсацією.

Микола Обезюк з вдячністю і великим пієтетом згадує настанови свого

учителя з фаху, професора Івана Севери, який у свою чергу був вихованцем аж трьох академій Петербурзької, Празької та Римської: «Мій учитель з фаху Іван Севера був для нас, студентів, найбільшим авторитетом, але ж і певною мірою посланцем із майбутнього. Тому що з самого початку навчання він наставляв нас не на короткотерміновий результат, а на довготривалу перспективу розвитку нашого фахового рівня, на важливість самоосвіти, духовного самовдосконалення та розуміння покликання художника в суспільстві. Хоча, звісно, в той час не все могли ми сприйняти з його настанов та філософських поглядів... Скажімо, першу зустріч зі своїми учнями він розпочинав з того, що, мовляв, хлопці, ви прийшли на скульпторів учитися – подумайте... бо скульптура – це дуже важка справа, тут треба все зважити, збагнути світ, чим є життя – що таке бджоли, а що таке трутні... Спочатку молодій людині було дуже важко сприйняти таке... Що жито, а що кукіль?... Так і в мистецтві – лободи тьма, як її не виполой, вона витикається... Така була філософія Івана Севери...» («Вітчизна», №5-6, 2008). Про життєвий шлях цього скульптора веде мову Богдан Горинь у книзі «У пошуках берега». Саме цей майстер скульптурної пластики заклали основи художнього світобачення у творчості Миколи Обезюка.

Наріжним каменем творчих успіхів скульптора, його філософською парадигмою стало те, що автор оперує сміливими ракурсами, чим загострює сприйняття композиції твору, використовує контрасти об'єму і пластики, долучає глядача до прочитання урбаністичних форм з великих відстаней, локалізуючи їх в архітектурному середовищі.

Однією з перших робіт, де закладено новаторські принципи побудови художнього образу, постав пам'ятник Давиду Гурамшвілі для Миргорода на замовлення Міністерства культури. У цьому пам'ятнику з великою силою узагальнення передано гуманістичний пафос великого поета Грузії, що підкреслено пластичною формою і гострим ракурсом художнього образу. Пам'ятник виконано у янцівському голубому граніті. На відкритті пам'ятника грузинський поет Григол Абашидзе розчулено промовив: «Господи!.. Яке прекрасне уособлення наших братерських почуттів...». Успіх твору був незаперечний, можна сказати – вибуховий... Не дарма ж знімок пам'ятника вмістили у третьому томі енциклопедії (УРЕ). У сприйнятті твору відчувається, як грузинський поет задумливо й ностальгійно наче прихилився до рідних гір Кавказу, що символічно передано вишуканим сколом гранітної брили. Але ж в історії створення цього пам'ятника є ще одна вельми красномовна, чи скоріше містична, деталь, наче вплив провидіння на творчість скульптора. Адже лише через добрий десяток років по тому як був створений пам'ятник Микола, Наумович дізнався, що Давид Гурамшвілі не бачив на одне око, яке втратив на війні. Скульптор і сам з такої звістки був надзвичайно вражений, бо інтуїтивно зобразив поета із майже заплюсненими очима... Подальший пошук образного художнього узагальнення творів набуває нової якості у пам'ятнику Михайлові Павлику для Косова, де пластична форма отримує мажорне, експресіоністичне звучання.

Свої внутрішні патріотичні переконання служити національній ідеї у часи авторитаризму, автор задекларував циклом робіт, присвячених геніальній дочці українського народу Лесі Українці. У кінці 60-х років минулого століття до 100-річного ювілею Лесі Українки (1971) скульптор взяв участь у конкурсі на кращій пам'ятник поетеси. У цьому конкурсі М. Обезюк здобув перемогу і схвалення виконувати роботу в матеріалі, щоб встановити пам'ятник у Києві. Проте далися взнаки закулісні інтриги з перетягування визначеної голосуванням журі першості бо зрештою, зважаючи на істеріку і слюзи претендентки, означене перше місце розділили на двох, щоб пам'ятник Лесі Українці роботи тодішньої голови Київської організації СХУ Г. Кальченко встановити у Києві, а монумент, виконаний з моделі Миколи Обезюка, – у Луцьку... Але, незважаючи на двозначну ситуацію, твір Обезюка схвально оцінив народний художник СРСР, скульптор Олександр Ковальов ще на стадії виконання майже семиметрового монумента у реставраційних майстернях. Він пафосно вигукнув Обезюку: «Вона у тебе як пісня!..» Чого не можна сказати про пам'ятник, встановлений у Києві. Для меморіального музею-садиби в Колодязному на Волині 1988 року скульптор створив статую Лесі Українки в камерному прочитанні. Цього ж року постав пам'ятник геніальній поетесі у м. Новограді-Волинському, де Леся Українка зображена в задумі й усамітненому переживанні життєвих колізій. Для Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки у Луцьку 1999 року до 150-річного її ювілею скульптор створив портрет-погруддя матері Лесі Українки, який переведений у бронзу 2011 року.

У творчому доробку скульптора пам'ятник Тарасові Шевченку для м. Гусятин на Тернопільщині та модель 1:10 розміру монумента Великому Кобзареві для Кременчука. Автором створено на Тернопіллі пам'ятник Денисові Січинському (1992), композиторові й диригенту, організатору українського хору в Галичині, у якому вперше співала Соломка Крушельницька, та у Гримайлові українському вченому зі світовим ім'ям Івану Пулюю (1995), який раніше Рентгена відкрив радіоактивні ікс-промені. У творчій співдружності з відомим науковцем професором Василем Шендеровським скульптор піднімає такі історичні пласти національної культури, які до них не були висвітлені в суспільній свідомості українців. З цього творчого тандему з науковцем у мистецькій візії в камені і бронзі постають образи відомих і незнаних для широкої громадськості українських діячів – патріотів, літераторів, учених, які здійснили вагомий внесок у національну й світову науку і культурну спадщину. Це такі твори, як: портрет Нечуя-Левицького для музею в Богуславі, відлитий у бронзі (2009); меморіальна дошка з рельєфним портретом Євгена Гуцала для будинку, де проживав письменник (2005); портрет композитора Олександра Білаша (1970); портрет Івана Бурковського, українського археолога, який проживав у Чехії (2008), та портрети багатьох інших українських діячів.

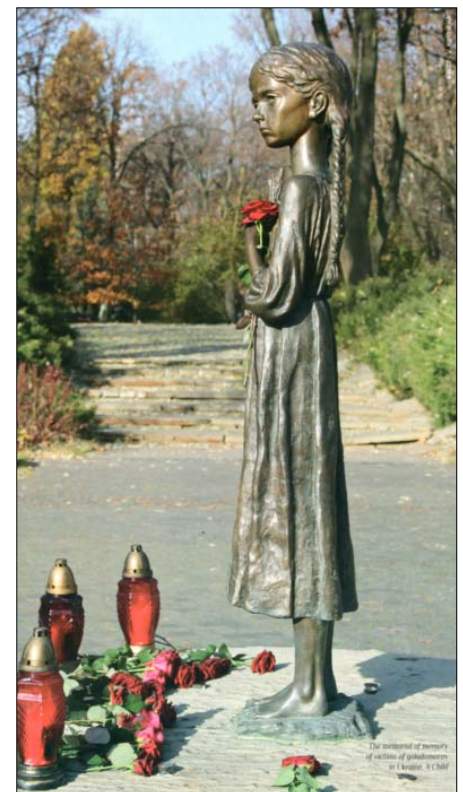
Микола Обезюк у співавторстві з Петром Дроздовським створили скульптурну композицію знаменитому подружжю Пантелеймону Кулішу і Ганні Барвінок, на весіллі яких побував і Тарас Шевченко. Композиція встановлена на батьківщині Куліша, хуторі Мотронівка на Чернігівщині (2004). Для Києва на масиві Оболонь для архітектурного ансамблю церкви Богородиці Марії М. Обезюком створено скульптурні композиції чотирьох євангелістів – Марка, Матвія, Луки та Івана (співавтор П. Дроздовський) (2005). Скульптор створив портрет-голову Івана Пулюя (бронза) для вестибюлю Тернопільського національного технічного

університету ім. І. Пулюя (2010); пам'ятник-фігуру Бориса Грінченка (2011) поряд з університетом його імені у Києві; пам'ятник замовчуваному українському мікробіологу Сергію Виноградському, виконаний з білого мармуру портретний образ ученого розміщений на стрімкій колоні для м. Городка, його малої батьківщини на Хмельниччині (2012).

Створивши 1965 року рельєф «Еней» у техніці карбівки (чи не найперша у Києві) для Спілки письменників України, Микола Обезюк у подальшій творчості виконує низку рельєфних композицій. На фасаді кінотеатру «Київська Русь» у Києві автор виконав рельєф на історичну тематику, що засвідчило епічність мислення скульптора. Цей рельєф було виконано у співавторстві з художником-монументалістом Г. Коренем і архітектором М. Босенком. У співавторстві з цими авторами М. Обезюк створив панно-рельєф для санаторію ім. М. Семашка в Кисловодську, Це велетенське панно з кованого алюмінію було змонтоване на торці дев'ятиповерхового корпусу санаторію. Втім, відкривав цей новаторський рельєф, як не дивно, аж сам генсек Л. Брежнєв... Він на той час перебував на відпочинку в Кисловодську. Присутні на відкритті з острахом спостерігали за ритуалом відкриття... Що ж скаже перша особа держави? Але напруження минуло, коли генсек під бурхливу овацію привітав авторський колектив з успіхом і навіть висловив свою думку: «А что – может быть... Мне нравится!..» Ці кілька мовлених фраз додали імунітету і ствердили авторитет авторському колективу... Ще б пак!.. На Миколу Обезюка й так скося поглядали чиновники від мистецтва. На той час він мав репутацію скульптора-новатора, що в часи ідеології соцреалізму справді прирівнювалося до модерніста, – а цим все сказано... Скульптор виконав кілька монументально-декоративних панно для будівель громадського та культурного призначення Києва.

У квітні 2004 року для гетьманської столиці Батурини Микола Обезюк у співавторстві з П. Дроздовським створив скульптурне розп'яття Ісуса Христа для поминального монумента у вигляді хреста. Для скорботного пам'ятника-реквієму на вшанування безневинно загиблих українців під час голодомору в Україні 1932 – 1933 років на схилах Дніпра в Києві згадані автори створили скульптурну частину архітектурного комплексу: »Дівчинку з колосками» та «Ангелів скорботи» (2009).

Уже тривалий час Микола Обезюк працює над концепцією пам'ятника першим перекладачам Біблії українською мовою – Пантелеймону Кулішу, Івану Пулюю та Івану Нечую-Левицькому. Скульптором було створено декілька варіантів ескізів монумента. Початковий варіант ескіза пам'ятника був виконаний у композиції з двох фігур на тлі величної арки. Але завдяки

Олена Пчілка

автором були створені три величні бронзові постаті біблійних місіонерів Кліма, Наума та ангела (співавтор П. Дроздовський) для архітектурно-монументального комплексу з колонади у морській затоці. Ці постаті на колонадах там уподібнені маякам-світочам християнства для європейської спільноти народів. А ще у Львові був проведений конкурс на кращий ескізний проект створення

науковим пошукам професора Василя Шендеровського окреслилось ширше коло історичних осіб, які були причетні до проблеми перекладу Біблії українською мовою. Після напружених авторських пошуків концептуальна ідея пам'ятника набула логічного завершення з композиції монумента з трьох бронзових фігур перекладачів, поєднаних величною колоною. Є сподівання, що цей монумент таки постане у Києві та стане окрасою столиці європейської держави.

Миколі Обезюку як скульптору-новатору почали надходити замовлення і від інвесторів з-за кордону. Для Македонії Микола Обезюк отримав друге місце. Проте ескізний проект пам'ятника, створеного Обезюком, впав у вічі представникові української громади з Німеччини та був закуплений закордонним інвестором, незважаючи на шановну конкурсну комісію. На думку замовника, кращий варіант пам'ятника за ескізним проектом Миколи Обезюка буде створений і розміщений в архітектурному комплексі біля церкви на західних теренах Європи.

Відвідавши 1996 року й землі давньої Еллади, надихнувшись витворами майстрів античного мистецтва, Микола Обезюк ще більше впевнився у тому, що мистецтво має історичну першооснову та духовну спорідненість із рідною землею. Він і своєю творчістю повсякчас стверджує принципи оду-

хтовреного служіння національній культурі та мистецтву в рідній Україні. Як людина товариська і комунікабельна, він високо цінує ширі взаємовідносини між людьми. Скульптор був у приятельських стосунках із незабутнім поетом з Волині Александром Богачуком, був побратимом письменника Григора Тютюнника. Відчуваючи духовну спорідненість і приязнь, Григор казав йому: «Миколо, я тебе люблю як брата...», а ще, бувало, з трагічною інтонацією: «Миколо, я як розчахнута рана...». І саме напередодні трагічного відходу Григора з життя, вони обоє спілкувалися спочатку в спілчанському «Енеї», а потім у помешканні письменника. Дивовижний факт у хронології творчих зустрічей і спілкування скульптора...

У травневому номері журналу «Кур'єр Кривбасу» за 1998 рік опубліковано нарис Ореста Сливинського «І стрепенувся голубий граніт», де з щирою прихильністю до Миколи Обезюка та майже в експресивному жанрі з філософськими роздумами історика автор доносить широкій громадськості життєве і творче кредо відомого скульптора. Саме такі розвідки та публікації про мистця й інтерв'ю з ним в журналах «Образотворче мистецтво» (№1, 2001), «Вітчизна» (№3-4, 2004; №5-6, 2008), «Українська культура» (№10, 2001), «Українець» (№5, 2008), «Музика» (№1, 01-02, 1971), науковому збірнику «Минуле і сучасне Волині та Полісся...», випуск 33, м. Луцьк (2009), туристичному проспекті «WELCOME TO UKRAINE»; газетах «Літературна Україна» (№17-18, 17,05,2001), «День» №180-181, 7-8,10,2011), «Культура і життя» (№47, 25,11-1,12,2011), «Віче» (№26, 30,06-06,07,2011) та інші видання розкривають сенс творчості майстра, знані і незнані шари історичних постатей України, які приховувалися відомо ким від її величності Клію та не пройшли повз гострий зір і впевнену тверду руку скульптора від Бога...

Як заключний акорд хочеться додати висловлену мною думку в статті «Велети духу в камені і бронзі», вміщеній у газеті «Культура і життя» (01.12.2011) з нагоди 20-ї річниці незалежності України й відкриття пам'ятників Олені Пчілці в Луцьку та Борисові Грінченку в Києві: «Можна стверджувати, що налаштованість скульптора у своїй творчості на втілення в камені й бронзі патріотичних тем позначена яскравою образністю, натхненням, талантом і високим мистецтвом. Творчість Миколи Обезюка є яскравим прикладом поцінування національних художніх традицій та утвердження національної ідеї в нашій державі. Також можна констатувати, що згадані пам'ятники Олені Пчілці в Луцьку та Борисові Грінченку в Києві, які були відкриті напередодні 20-ї річниці незалежності України, є вагомим внеском у мистецьку скарбницю нашої держави і варті найвищого поцінування – Національної премії України імені Тараса Шевченка».

Кому, як не йому, в новій європейській Україні?..

Утім було й висунення Миколи ОБЕЗЮКА 2016 року на вищезгадану премію і я свідомо не кажу «престижну», бо відчуваю, що цей словотвір якийсь мізерний до постаті скульптора, лише констатую суспільну вагу цього відзначення знакомому українському мистцеві, яке гідно б його вшанувало. Оскільки усе вписалося б в ареал титанічної праці скульптора на піднесення мистецтва об'ємної пластики й поцінування національної культури України в старому і Новому світах. Однак попри обнадійливі реляції результатів преміювання в процес вмішалися некомпетентні і непатріотичні сутності, сказати б простіше, якась зарозуміла чортівня і терези успіху хитнулися в протилежний бік... Що ж такі реалії українського життя в період глибинних протиріч і розломів суспільних суперечностей на тлі доби.

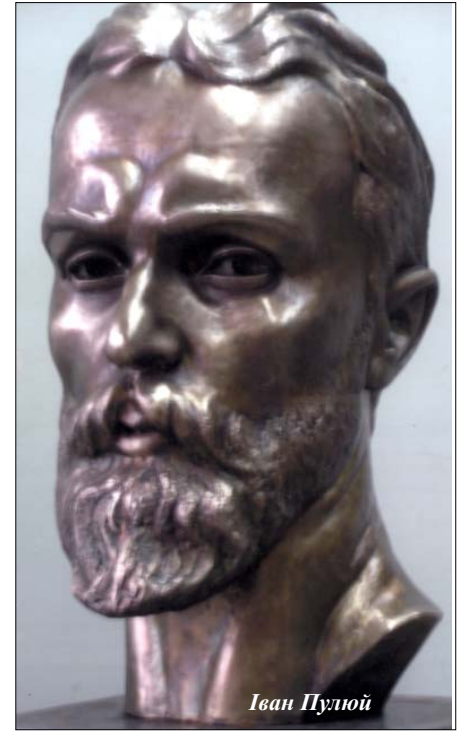
На жаль, на такій високій ноті творчого успіху 16 лютого 2024 року на 86 році життя Микола Наумович ОБЕЗЮК пішов з життя, хоча мав ще багато планів і міг би порадувати нас, українців, новими відкриттями в галузі скульптурної пластики – пам'ятними монументами, знаковими образами патріотів, українських державних, культурних і церковних діячів, виконаних в бронзі та граніті. Отож відтерміноване питання гідного пошанування творчого доробку і вкладу скульптора в українське патріотичне життя й національне буття терену – досі актуальне... З Богом в добру путь вже в Європейській Україні!

Микола ДЬОМІН,
мистець, член НСХУ

Література

1. *М. Обезюк.* Пам'ятник Лесі Українці в м. Луцьку. Бронза. Граніт. 1977 // Образотворче мистецтво. – 1978. – Трав.-черв. – Ч. 3. II стор. обкл.; 2. Рис. художн. *Л. Неймарка.* Пам'ятник Лесе Украинке на Театральн. Площ. в г. Луцке // Рабочая газета. – 1978. – Четв. 14 дек. – № 284 (6670). – С. 4: іл.; 3. *Т. Сперісенко.* Вічна Лесина Пісня // Сільські вісті. – 1987. – Сер., 12 серп. – № 185 (14380). – С. 3: іл.; 4. *С. Козак.* «...Я буду вічно жити!» // ЛУ. – 1987. – Четв., 13 серп. – № 33 (4234): 6 фото.; 5. РАТАУ. Славні дочці України // Культура і життя. – 1987. – 16 серп. – № 33. – С. 2: іл.; 6. В отчем краю на Полесье // Правда України. – 1987. – Воскр., 16 авг. – № 189 (13757). – С. 4: іл.; 7. *Т. Гирик.* Дочці Прометея. Відкриття пам'ятника Лесі Українці на її батьківщині // Вісті з України. – 1987. – Серп. – № 33 (1479). – С. 4: іл.; 8. *М. Обезюк.* Образ Лесі Українки // Україна. Нац. ілюстр. часопис. – 1992. – Трав. – № 8. – С. 1: іл.; 9. *Л. Даценко, В. Шендеровський.* Рентген був другим! Чому замовчували Івана Пулюя? Спеціальн. випуск до 150-річчя від дня народж. І. Пулюя (Проект пам'ятника І. Пулюю в Гримаїлові) // Русалка Дністрова. – 1995. – Січ. – Ч. 2 (48). – С. 1: іл.; 10. *І. Пасемко.* Іван Пулюй повертається в Україну. А його наукове відкриття? // Час / Time. – 1977. – 17-23 квіт. – С. 12.; 11. *Олена Іскра.* Майстерня. Монолог з ремарками // Хрещатик. – 1996. – П'ятн., 19 січ.: іл.; 12. *О. Сливинський.* І стрепенувся голубий граніт. Нарис // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – Трав. – № 101. – С. 110-124.; 13. *М. Дьомін.* Мистецтво і Лицарство // ЛУ. – 2001. – 17 трав. – № 17-18 (4914-4915). – С. 7: іл.; 14. *М. Дьомін.* Микола Обезюк: Скульптурний об'єм і пластика // Образ. мист. – 2001. – Ч. 1. – С. 38-39: іл.; 15. *М. Обезюк.* Вперше увіковічн. у скульпт. св. апостол.-євангел. // Нова Оболонь. Безкошт. Газ. Оболонськ. р-ну м. Києва. – 2002. Верес. – № 15 (79). – С. 1: іл.; 16. Викон. комітет Новоград-Волинської міськ. ради. Літ.-меморіал. музей Лесі Українки. На сповідь до Лесі. Присв. 40-річчю утвор. літ.-меморіал. музею у Новограді-Волинському // М. Новоград-Волинський. – 2003. – С. 110: іл.; 17. *М. Обезюк.* Пам'ятник Лесі Українці у Новограді-Волинському // Лесин край. – 2003. – Четв., 31 лип. – № 59 (9805).; 18. *М. Дьомін.* Україною окрилений. Скульптура Миколи Обезюка // Вітчизна. – 2004. – Ч. 3-4. – С. 172-176: 11 іл., 5 фото.; 19. Photos by Levkun A Czech Archeologist and Ukrainian Nationalist // WELCOME TO UKRAINE. – 2007. – № 3 (41) 07. – The bust of Ivan Borkovsky by the sculptor Mykola Obeszyuk opened on 23 september. – С. 80-85: іл.; 20. *Дьомін М. В.* Його сповідання гуманізму добра і любові: До 70-річчя скульптора Миколи Обезюка // Вітчизна. – 2008. – Ч. 5-6. – С. 171-176: 13 іл., 5 фото.; 21. *М. Дьомін.* Обереги Миколи Обезюка // Українська культура. – 2008. – Ч. 10. – С. 23-25: 7 іл., фото.; 22. *М. Дьомін.* Перший у світі пам'ятник Олені Пчілці встановлять у Луцьку! // Віче-інформ. –

2009. – № 5. – 5-11,02. – С. 1: іл.; 23. *М. Дьомін.* Монументальна і камерна пластика в скульптурних творах Миколи Обезюка // Олена Пчілка і родина Косачів в істор. інтелект. еліти України та Волині. Наук. зб. Випуск 33. – Луцьк. – 2009. – С. 186-191: 5 іл., 3 фото.; 24. *М. Дьомін.* Творчий портрет. Усе, чого торкається рука скульптора, – для піднесення України // Віче-інформ. – 2010. – № 36. – 9-15,09. – С. 1, 9: 5 іл., фото.; 25. *І. Корсак.* Ми запізналися на вісім десятиріч... У Луцьку відкрито перший в Україні пам'ятник Олені Пчілці // ЛУ. – 2011. – 21 лип. – № 27 (5406). – С. 1-3: іл.; 26. *Галина Баран.* Відкрито перший в Україні пам'ятник Олені Пчілці // Віче-інформ. – 2011. – № 26. – 30 черв.-6 лип. – С. 1: іл.; 27. *Ю. Килимник.* Повчальна демонстрація людської порядності. Нещодавно Київ увічнив у бронзі Бориса Грінченка // День. – 2011. – № 180-181. – П'ятн. – суб., 7-8 жовт. – С. – 13: іл.; 28. *М. Дьомін.* Велети духу в камені та бронзі. Монументальна скульптура Миколи Обезюка // Культура і життя. – 2011. – № 47 (4463). – 25,11-1,12. – С. 8-9: 5 іл., фото.; 29. The memorial of memory of victims of goldomarov in Ukraine. A Child // INSIDE KYIV. – A MAGAZINE ABOUT LIFE CULTURE. – 2014. – November-december: іл.; 30. *М. Дьомін.* Микола Обезюк – Івану Пулюю // Культура і життя: Загальнодерж. укр. газ. – 2015. – № 37-40. – С. 15: іл.; 31. *М. Дьомін.* Видатні постаті. Дух нації в монументальній скульптурі Миколи Обезюка // Світогляд. – 2015. – № 3 (53). – С. 46-59: 26 іл., 2 фото.; 32. *М. Обезюк:* «Прагну служити українській національній ідеї» // Слово Просвіти. – 2016. – Ч.1. – 7-13 січ. – С.14.; 33. *М. Дьомін.* Споріднений з рідною землею (М. Обезюк) // ЛУ. 2016, 28 січ.; 34. *М. Дьомін.* Всеукр. та волин. монумент. скульп. Миколи Обезюка // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в істор. та культ. України та Волині. Наук. зб. Вип. 57. – Луцьк, 2016. – С. 188-194.; 35. *М. Дьомін.* Видатні постаті. Мистецтво скульптури – націєтворча місія в суспільстві. До 80-річчя скульп. Миколи Обезюка // Світогляд. – 2018. – № 5 (73). – С. 65-72: 26 іл., 2 фото.; 36. *Микола Обезюк.* Скульптурна пластика на вістрі почуттів. Пам'яті Миколи Обезюка [03.05.1938 – 16.02.2024]: [Некр.] // Образотворче мистецтво. – 2024. – № 3-4. – С. 143-144: фото.

Іван Пулюй

